

BİZANS İMPARATORLUĞUNDA TOPRAK SİSTEMİ İÇERİSİNDE THEMALAR (IV-VII. YÜZYILLAR)

Sezgin GÜÇLÜAY*

ÖZET

Toprak insanı yaşatan, besleyen ve barındıran bir güç olmasının yanı sıra, devletlerin ve toplumların hayatında koruyucu ve yaşatıcı gücün büyük temsilcisi olmuştur. Çağlar boyunca özellikle de Orta ve Yeniçağlarda devletlerin en önemli politik hedefleri topraktan en iyi şekilde istifade etmek ve güçlü bir ordu vücuda getirmek olmuştur. İşte bu iki hedefe ulaşabilmenin en pratik yollarından biri Bizans Devleti'nde thema, farklı devletlerde başka isimlerle anılan, ancak amaç ve işleyişi hemen hemen aynı olan toprak sistemidir.

Thema sisteminin çıkış noktası tam olarak bilinmese de, büyük ihtimalle doğu kaynaklı olan bu sistemi tarihte pek çok devlet uygulamıştır. Bu sistem, toprağın üretimini sürekli hale getiren, insan gücünü hem toprağın üretiminde hem de ordu gücünde kullanan, yerli ve sürekli ordu düzenini sağlayan, feodal yapıya büyük ölçüde karşı duran bir sistemdir. Bizans, çağın şartları içinde devlet ve topluma bu kadar büyük katkılar sağlayan thema sisteminin temellerini V-VI. yüzyıllarda atmış, sonraki yüzyıllarda ise çok daha geniş ve sağlam temellere oturtmuştur. Thema sistemi Bizans'ın devlet ve toplum hayatına pek çok yenilik ve kolaylıklar getirirken, thema sistemi daha sonraki dönemlerde bu sistem bazı değişikliklerle de olsa varlığını sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Thema, Bizans, ordu, toprak, İran

ABSTRACT

Soil which makes people live, feed and house is a power. In addition, it represents the big power of driving force and the preservative of the public and state. During the ages, especially in the middle age and new age, the most important policy and targets was to make use of best and was to be a power army. One of the most practical ways to achieving these two aims was thema in Byzantine Empire. Thema was referred to different names in different states, but it was a soil system which was almost the same purpose and function.

Although the starting point of this system is not completely known, most likely, lots of states implemented this system coming from the east during that time. This system, which made the continuous production of the soil, used the manpower in both the production of soil and military power, enabled the satable and domestic army, largely opposed to feudal System, was a powerful system. The Byzantine empire laid the foundation of the system which contributed to so much to

---

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Ün. İnsani ve Sosyal Bilimler Fak. Tarih Bölümü-ELAZIĞ

society and state under the terms of that era in fifth and sixth centuries. In subsequent centuries, it formed much broader and stronger foundations. While the Thema System brought many innovations and facilities to Byzantine life, this system survived with some modifications in later periods.

Key Words: Thema, The Byzantine Empire, army, soil, Iran

Giriş

Toprak insanı yaşatan, besleyen ve üzerinde barındıran bir güç olmasının yanı sıra, devletlerin ve toplumların hayatında koruyucu, yaşatıcı ve ilerleyici gücün de temsilcisi olmuştur. Toprak, tarihte siyasetin, askerin ve iktisadın temel kaynağı olarak çok önemli bir rol üstlenmiştir. Bundan dolayıdır ki, Eski Çağlardan Sanayi Devrimine kadar gücün en önemli temsilcisi toprak ve toprak etrafında şekillenen müesseseler olmuştur. Toprak sadece üzerinde yaşanılan, ekilip-biçilen bir kaynak olmamış, tarihteki pek çok devlet, siyasi, ekonomik ve askeri müessesini toprağın etrafında veya toprağa bağlı şekillendirmiştir.

Tarihin en uzun yaşayan güçlerinden biri olan, siyasi, askeri ve medeni alanlarda tarihe önemli izler bırakan Bizans İmparatorluğu da toprağa hemen hemen aynı anlayışla bakan güçlerden biri olmuştur. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Bizans İmparatorluğu'nun toprağa bakışı ve toprak etrafında devlet teşkilatlarını oluşturması tarihinin her döneminde aynı özelliği göstermemiştir. Dönemin siyasi, sosyal ve iktisadi şartları toprakla müesseseler arasındaki ilişkileri belirlemiş, çoğu kez toprak, siyaset ve asker aynı noktada kesişirken, zaman zaman da ayrı istikametlerde hizmet vermişlerdir.

Bu çalışmada, Bizans İmparatorluğu'nda toprakla askeri teşkilat arasındaki ilk ciddi kucaklaşma olan Thema sisteminin ortaya çıkışı, dönemin siyasi olaylarına paralel olarak ele alınacak; toprak ve askeri ilişkilerin Bizans'ta nasıl oluştuğu, bu irtibatın Bizans'ın siyasi, ekonomik ve askeri hayatında ne gibi değişim ve gelişmelere sebep olduğu ortaya konulacaktır. Bahse konu olan yüzyıllar Bizans'ta Thema sisteminin çok yaygın ve köklü dönemi olmasa da Thema'nın Bizans'ın hangi şartları içinde ve nasıl şekillendiği yani temelinin nasıl atıldığı hususu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

1. Roma İmparatorluğunun Dağılıp Sürecinde Bizans Gücünün Ortaya Çıkışı

Roma, yaklaşık olarak M.Ö.753 yılında kurulan ve şehirden imparatorluğa uzanan bir gücün adı olmuştur. Roma, kurulduğu Latium bölgesindeki siyasi gücünü zamanla büyütürken İtalya coğrafyasının hemen

hemen tamamına egemen olduktan sonra, gücünü bu coğrafyanın dışına taşımıştır. Roma, Kartaca ile yaptığı Pön Savaşlarındaki galibiyetleriyle Batı Akdeniz egemenliğini ele geçirirken, Helen devletleriyle yaptığı mücadelelerde de Doğu Akdeniz'i ele geçirmiş ve Akdeniz'i Roma gölü haline getirerek güçlü bir imparatorluğa dönmüştür¹.

Roma, güçlü bir imparatorluğa doğru ilerlerken, bu süreçte siyasi, iktisadi, askeri ve sosyal anlayışlarını da değiştirmiş ve geliştirmiştir. Siyasi anlayış ilk kurulduğu dönemdeki yönetim olan krallık rejiminden cumhuriyet ve imparatorluk rejimine dönüşerek değişmiştir. Bu gelişmeler, zamanla sınırların genişlemesiyle birlikte nüfus ve inanç yapısında farklılaşmalara neden olmuştur. Bu değişimler hiç şüphesiz ki beraberinde çeşitli sıkıntı ve karışıklıkları da getirmiştir.

Roma İmparatorluğu, I-III. yüzyıllar arasında gücünün doruğuna ulaşmıştır. Ancak Roma için Altın Çağ olarak adlandırılan bu dönem içinde, zaman zaman ciddi siyasi, dini ve ekonomik çalkantılar ve zaaf lar yaşanmakla birlikte, sahip olunan genel güç sayesinde bunlar bir müddet için de olsun tesirsiz kılınmıştır. III. Yüzyılın sonlarına doğru bu altın çağ, ciddi siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal olaylarla sarsılmaya ve gücünü kaybetmeye başlamıştır. Batı merkezli gücün yönü artık doğuya doğru kaymıştır². Roma, imparatorluk topraklarını iki bölgeye ayırarak, yönetimdeki sorunları azaltmayı ve devlet yönetimini daha sağlam hale getirmeyi hedeflemiş ise de bundan kesin bir sonuç alamamıştır.

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılışı, Kavimler Göçü, Batı Roma'nın Germen kavimlerinin eline geçişi, Avrupa'da yüzyıllarca sürecek olan siyasi, iktisadi ve sosyal kaosu da beraberinde getirmiştir. Bütün bu olaylardan hiç şüphesiz ki, Doğu Roma İmparatorluğu da büyük ölçüde etkilenmiştir. Ancak Doğu Roma yani Bizans, sahip olduğu coğrafi üstünlük, ekonomik güç ve doğru siyasi taktikler sayesinde Roma'nın varisi olarak yoluna

¹ Geniş bilgi için bkz. Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, C.I, Ankara, 1998; Charles Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi* (Çev. Samih Tiryakikioğlu), İstanbul, 1960; Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi* (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara, 1995; Titus Livius, *Roma Tarihi Şehrin Kuruluşundan İtibaren*, (Çev. Sabahat Şenbark), Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul, 1992.

² Konstantinus'un yeni bir başkent kurma isteği keyfi bir karar değildir. Romalı yöneticilerin doğuya duydukları ilgi Batı Roma'nın çöküş yıllarından önceye dayanmaktadır. Nitekim bu yöndeki istek Julius Caesar döneminden beri görülmektedir. Caesar'ın Roma'nın siyasi, ekonomik ve kültürel yönünü doğuya çevirme isteği hayatına mal olurken, bu istek Diocletianus tarafından gerçekleştirilmiştir. Konstantinus ise başkenti Doğuya taşıyarak bunu resmen hayata geçirmiştir (M.V. Levchenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, çev. Maide Selen, İstanbul, 1999, s.12).

yaklaşık olarak bin yıl daha devam etmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Bizans, Roma'nın varisi olarak Batı Roma'nın kalan gücü ile bağlantısını sürdürmüş olsa da, zamanla bu bağ ve Romalı karakterinden uzaklaşmıştır. Zira kültür ve dil bakımından Grekleşme net bir şekilde ortaya çıkarken, dini ve fikri ayrılıklar gittikçe artmış, iktisadi, siyasi ve sosyal alanlardaki gelişmeler de yeni devlet nizamlarını ortaya çıkararak, yeni bir devlet tarzını yani Bizans'ı meydana getirmiştir³. Yeni Bizans, Roma devlet tarzı, Grek kültürü ve Hıristiyan inancını kaynak olarak kullanmıştır.

Bizans'ın çıkış noktası Roma İmparatorluğu'nun III. yüzyılda yaşadığı bunalımlardır. Batı, bu bunalımları âdeta bir felaket olarak yaşarken, Doğu pek çok sıkıntıya rağmen yıkılmadan atlatabilmiş ve kendini sonraki yüzyıllara taşıyabilmiştir.

2. III. ve IV. Yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun Genel Yapısı İçinde Toprak Sistemi

Diokletianus'un tahta çıkışı Roma İmparatorluk tarihinde önemli bir dönem temsil etmektedir. Diokletianus dönemi, Roma İmparatorluğu'nda pek çok önemli değişimi beraberinde getirmiştir. Bu değişimlerden biri Roma yönetimine monarşinin egemen olmasıyla, Romalılar için Cumhuriyet idaresinin ebediyen ortadan kalkmasıdır⁴. İmparator Diokletianus, Mısır, Libya, Arabia, Bithynia ile Doğu'yu kendi idaresi altına alırken, İlyricum ve Asya'nın batı kısmını Galerius'un muhafazasına, Roma, İtalya, Sicilya, Afrika ve İspanya'nın idaresini ise Maximianus'a vermiştir. Gallia ve Britanya'ya da Konstantius'u tayin etmiştir. Ancak Diokletianus bunların hepsini kendi hükmü altında tutmuştur⁵.

Gerçekleştirilen eyalet idaresi değişikliğinde İtalya'nın devlet içindeki özel durumuna son verilirken, imparator ve senato eyaletleri arasındaki ayrılığın da önemi kalmamıştır. Bundan sonra bütün eyaletlerin yönetimi imparatorun emrine verilmiştir. Diokletianus'un hâkimiyeti döneminde imparatorluk genelinde önemli siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar yaşanırken, bu sıkıntılar beraberinde yeni düzenlemelerin yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Diokletianus bütün devlet idaresini yeniden düzenlemiştir. Bu düzenlemede Roma'nın yeterince güvenli bir şehir

³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret İşıltan), Ankara, 1995, s.26

⁴ Roma İmparatorluğu'nda Cumhuriyet idaresi Octavus dönemiyle birlikte sona ermişse de bazı kurum ve anlayışlarıyla bir müddet daha devam etmiştir.

⁵ Oktay Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul, 1985, s.495-496.

olmamasından dolayı Diokletianus sarayını Nikomedia kentine taşıırken, Maximian da batının idaresini çoğunlukla Milano üzerinden yürütmüştür⁶.

Diokletianus, yaptığı yeni düzenlemelerle imparatorun gücünü artırarak otokratik yapıyı ortaya koymuştur. Ayrıca devleti merkezileştirmiş ve bürokratlaştırmıştır. Diokletianus'un reformları Büyük Konstantinus tarafından geliştirilerek devam ettirilirken, Diokletianus-Konstantinos düzeni önemli noktaları ile tüm erken Bizans devri boyunca varlığını devam ettirmiştir⁷. Ancak Diokletianus siyasal sistemde yaptığı değişikliklerden ziyade, habis ve yıkıcı olarak gördüğü Hıristiyanlara karşı yaptığı zulüm ve katliamlarla hatırlanmıştır⁸.

III. yüzyıl bunalımları Geç Roma Devletinin genel yapısında pek çok değişimi meydana getirmiştir. Bu değişim içinde dikkat çeken en önemli şeylerden biri de antik şehir kültürünün yok oluşu idi. Yine Latifundium'ların⁹ durmadan büyümeleri, özel arazi sahipliğinin küçük arazi mülkiyeti ve devlet arazisi aleyhine sürekli büyümesi de bu değişimler içinde yer almaktadır. Küçük arazi sahipliğinin çökmesi birçok sosyal ve ekonomik sorunu da beraberinde getirmiştir. Zira küçük toprak sahibinin vergi giderlerini karşılayamaması ve büyük toprak sahibiyle rekabet edememesinden dolayı köylü, toprağını ya terk etmek ya da büyük toprak sahiplerine devretmek zorunda kalmıştır. Diokletianus-Konstantinos reformları bunun önüne geçerek üretimi ve vergileri sürekli hale getirmek için köylüleri (Kolon) zorla da olsa toprağa bağlamıştır¹⁰.

Devletin zorlanan iktisadi yaşamını rahatlatmak için uyguladığı zoraki toprağa bağlama politikası gittikçe sertleşmiştir. Para ile ödenen eski vergiler paranın değerinin düşüşüyle beraber önemini yitirirken, aynı vergilerin önemi artmıştır. Bu vergilendirmede tüm yük kırsal bölge halkına yüklenerek devamlı bir müessese haline getirilmiştir. Böylece *Annona Roma* bütçesinin baş gelir kaynağı olmuştur¹¹. Başlangıçta iktisadi zorluklardan dolayı toprağa ve toprağa bağlı yaşayan unsurlar üzerinde yapılan bu reformlar, ileride askeri gücün de aynı sistem etrafında toplanacağını işaretini vermiştir.

⁶ Giles Morgan, *Yeni Roma ya da Konstantin Şehri Bizans'ın Kısa Tarihi*, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, İstanbul, 2010, s.14.

⁷ Ostrogorsky, s.30; J.B. Bury, *History of the Later Roma Empire, From The Death of Theodosius I. To The Death of Justinian*, Volum 2, New York, 1958, s.341.

⁸ Morgan, s.14.

⁹ İlkel yöntemlerle ve düşük verimle işletilen geniş tarım alanları.

¹⁰ Ostrogorsky, s.27.

¹¹ Ostrogorsky, s.36

Diokletianus'un *capitatio-iugatio* sistemine göre, baş ve arazi vergisi, *annona*'nın kısımları olarak birbirine uydurulmuştur. Vergi birimini bir taraftan belirli büyüklükte ve verimlilikte bir arazi parçası (iugum), diğer taraftan bu araziyi işleten insan (caput) oluşturmaktaydı. Vergi tarhında bu iki unsur birbirinden ayrı sayılsa da nasıl bir insana sahip olmayan toprak vergilendirilemezse, Diokletianus sistemine göre bir insan ancak bir araziye sahip olursa *annona* ile sorumlu tutulabilmekteydi. Devletin hazinesi için boş arazilere köylü bulma politikasının uygulaması çok kolay olmamıştır. Ayrıca bu uygulama halkın zorunlu olarak toprağa bağlanması ve serbest göçme haklarını kaybetmesine sebep olmuştur¹².

Diokletianus-Konstantinos döneminin reformları arasında, askeri alandaki düzenlemeler de yer almaktadır. Bu düzenlemeler kendi dönemleri ve daha sonraki dönemlere rehberlik etmesi açısından önemli olmuştur. Yapılan yeni askeri düzenlemelerle düzenli sınır birlikleri oluşturulmuştur¹³. Daha sonra imparatorun emrinde olan ve istenilen yere hızlı ulaşabilen merkezi ordu kurulmuştur. Ancak bu ağır lejyonlar hiçbir zaman barbar süvari birlikleriyle rekabet edecek güçte olmamışlardır. Roma piyade gücünün Germen güçleri karşısındaki acizliği fark edilince, süvari gücünün önemi ortaya çıkmıştır¹⁴. Böylece süvari kolorduları kurularak süvari ordu gücü büyütülmüştür¹⁵. Ordu sistemindeki yeni düzenlemeler yeni kaynak ihtiyacını ortaya çıkartırken, bu ihtiyaç devleti toprağa daha fazla yöneltmiştir.

3. Kavimler Göçünün Bizans Toprak Sistemine Etkileri

Tarihin en önemli olaylardan biri olan Kavimler Göçü, mevcut tarihin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını değiştirerek yeni bir dönemi başlatmıştır. Başlatmış olduğu yeni dönem pek çok alanda kaosu da beraberinde getirmiştir. Nitekim Roma İmparatorluğu'nun parçalanması, Kavimler Göçünün en önemli sonuçlarından biri olurken, Roma sonrası Avrupa'da yaşanılacak kaosu da en önemli sebebinin oluşturmuştur. Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Avrupa'nın mevcut yapısı değişmiş, yüzyıllarca Avrupa'da uzun soluklu ve güçlü merkezi bir otorite

---

¹² Ostrogorsky, s.37

¹³ Bunlar Limitanei adı verilen ücretli irsi askeri güçler olup, bu askeri güçler daha sonraki dönemlerde de Bizans askeri gücü içindeki diğer askeri güçler ile birlikte varlıklarını devam ettirmişlerdir (Bkz. Bury, s.76-78.).

¹⁴ İmparator Julian döneminde 357'deki başarı Roma piyade gücünün son zaferi olmuştur

¹⁵ Steven Runciman, *Byzantine Civilisation*, London, 1961, s.138.

oluşturulamamıştır¹⁶. Avrupa'nın merkezi güçlü bir otoriteden mahrum oluşu, çok sayıda kavmin sürekli yer değiştirmesi ve birbirleriyle mücadeleleri, siyasi, sosyal ve ekonomik çöküntüleri de beraberinde getirmiştir.

Bilindiği üzere, Kavimler Göçü, Hunların IV. yüzyılda batıya doğru ilerlemeleri sonucu önüne çıkan kavimleri yerlerinden oynatmaları ve bu kavimlerin Avrupa'nın içlerine doğru kitleler halinde inmeleri sonucunda yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik olayın adıdır¹⁷.

Barbar kavimler olarak nitelendirilen Got ve Germen kavimlerinin Roma İmparatorluğu ile temasları aslında daha önceki yüzyıllarda başlamıştı. Roma, orduda kullanmak üzere bu kavimleri kendi topraklarına çekmekten çekinmemiştir. Roma'nın askeri ve iş gücü olarak faydalandığı bu kavimler zamanla Roma ordusunda önemli mevkilere gelmişlerdir. Germen ve Got kökenli olan bir kısım insanlar, IV. yüzyıldaki Kavimler Göçü'yle, daha öncesinde elde ettikleri nüfuz gücüne, nüfus gücünü de ekleyerek her açıdan yıpranmış ve zayıf düşmüş Roma yönetimini ele geçirmişlerdir¹⁸. Böylece Kavimler Göçü'nden önce pek çok siyasi, sosyal ve ekonomik sorun ve çöküş yaşayan Roma İmparatorluğu'nun durumu, Kavimler Göçü'yle çok daha karmaşık hale gelerek parçalanmasına sebep olmuştur.

Kavimler Göçü'nün Roma İmparatorluğu'nda çok derin izler bırakmasının sebepleri arasında, göçlerin öncesinde yaşanan değişimler gösterilebilir. Bu değişimlerin en önemlileri İmparator Theodosius I (379-395) döneminde yaşanmıştır. Theodosius I, Roma İmparatorluğu'nun başına

---

¹⁶ Roma İmparatorluğu'ndan sonra Avrupa'da en uzun soluklu ve merkezi güç olarak Frank Krallığı görülmektedir (VI-IX.Yüzyıllar). Merovenj ve Karolenj hanedanları tarafından idare edilen bu krallık, her ne kadar Avrupa'nın o en karmaşık ve zor döneminde güçlü bir otorite olarak görülse de bu gücü daha ziyade başa geçen güçlü isimlerin gücüne dayalı olmuştur. Ayrıca merkezi gücün verilen bir takım siyasi, ekonomik ve dini tavizlerle sağlanabilmesi bu gücü hassas bir zemine oturtmuş, görünen gücün arkasında ciddi boşluklar ve zaaf noktaları oluşmuştur. Avrupa'nın yüzyıllarca sıkıntısını yaşayacağı feodalite, kilise ve din adamlarının sahip oldukları gücün baskısı bu zaafklar arasında yer almaktadır (daha fazla bilgi için bkz. Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, Çev. H. Güven-U.Güven, İzmir, 1999; Emmanuel Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, çev.Gülseren Devrim, İstanbul, 1999; March Bloch, *Feodal Toplum*, çev. M.Ali Kılıçbay, Ankara, 1983; Charles Seignobos, *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, Çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul, 1960).

¹⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 2002; C.D.Gordon, *The Age Of Attila, Fifth-Century Byzantium and the Barbarians*, The University of Michigan, 1960; Hüseyin Namık, *Attila ve Oğulları*, İstanbul, 1933.

¹⁸ Seignobos, s.64-65.

geçtiğinde, imparatorluğu yeniden inşa etmeye çalışmıştır¹⁹. Theodosius'un tahta geçtiği tarihte Roma İmparatorluğu, Attila dönemine kadar bütün diğerlerinden daha büyük çapta bir Hun kuşatması yaşamaktaydı. Bu durum Theodosius'un imparatorluğu diriltme adına yapacağı faaliyetlerin hiç de kolay olmayacağını işaretiydi²⁰.

Theodosius, öncelikle sorunların temeli olarak görülen Barbar tehlikesini ortadan kaldırmalıydı. Bunun için Barbarlara karşı Barbarların gücünü kullanarak ancak başarılı olabileceği nidüşünmekteydi. Yani Barbar süvari güçlerine karşı o güçteki Barbar süvariler kullanılarak tehlikenin üstesinden gelinebilirdi. Bu anlayış, Roma İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zorluk ve umutsuzluğu ortaya koymaktadır. Nitekim sürdürülen bu politika, Barbarları imparatorluk içinde daha güçlü hale getirerek, federasyon şeklinde teşkilatlanmalarını sağlamıştır. Ayrıca Roma ordusunun gittikçe Germenleşmesine ve önemli komuta mevkilerinin Germenlerin eline geçmesine sebep olmuştur. Hiç şüphesiz ki bütün bu gelişmeler imparatorluğun dolayısıyla da Batı'nın zayıflamasına yol açmıştır²¹.

Theodosius I, imparatorluğu yeniden canlandırma ve sorunları ortadan kaldırma adına sosyal, özellikle de dini alanlarda ciddi adımlar atmıştır. Zira imparatorlukta Hıristiyanlığın seyri oldukça zor ve karmaşık olmuş, bu seyir Roma İmparatorluğu'nu siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan derinden etkilemiştir. Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nda üç ayrı safhadan meydana gelen bir süreç yaşamıştır. İlk safhası, henüz anlaşılmayıp bir kimlik bulmadığı dönem²², ikinci safhası ise Hıristiyanlığın yayılmasına paralel devletin Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlara karşı yaptığı baskı ve zulüm dönemi olmuştur. Bu baskı ve zulmün sebeplerini ise imparatorluğun mevcut toplum yapısı ve siyasi anlayışıyla, Hıristiyanlığın öğretilerinin birbirlerine tezat şeyler olmasıydı. Hıristiyanlığın, Roma İmparatorluğu'nda siyasi ve ekonomik gücü elinde tutan insan ve sınıfların güçlerini ellerinden alabilecek

¹⁹ Runciman, s.138.

²⁰ Elizabeth A. Thompson, *Hunlar*, çev. M. Sibel Dinçel, Ankara, 2008, s.43.

²¹ Runciman, *Byzantine Civilization*, s.138; Levchenko, s.28.

²² Hıristiyanlık Hz.İsa hayatta iken ancak Havarî ismi verilen on iki kişi tarafından tanınmıştır. Bu Havarilerden Pavlus'un Hıristiyanlığın yayılması ve kimlik bulmasında büyük rolü olmuştur. Anadolu'da Antakya ve Kayseri başta olmak üzere, Şam, Kudüs ve Kıbrıs'ta, Makedonya ve Yunanistan'da Hıristiyanlığı yaymıştır. Hıristiyanlık M.S 60'lı yıllarda Anadolu merkez olmak üzere isim bulmuş, isim bulurken de, aynı zamanda Hellenistik bir hal almaya başlamıştır. Mesela Grekçe Hz. İsa'ya Hristos, ona inananlara Hristiyan, dinin kitabına da İncil adı verilerek bu isimlerle bütün dünyaya yayılmıştır (K.Bihlmeyer- H. Tuchle, *I. ve IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlık*, çev.Antun Gürol, İstanbul, 2001,s.20; M. Ali Ağaoğulları-Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İstanbul, 2001, s. 103; Seignobos, s. 55)

öğretileriler getirmesi, Roma'nın kafasını karıştırmıştır. Böylece Hıristiyanlık çok uzun sürecek olan bir mücadelenin içine girmiştir²³. Ancak yüzyıllarca sürecek olan bütün baskı ve zulümlere rağmen Hıristiyanlığın imparatorluk içindeki gelişimine engel olunamadığı gibi, Roma İmparatorluğu'nun yaşadığı siyasi ve ekonomik sorunlar halkı her geçen gün daha fazla Hıristiyanlığa yaklaştırmıştır. İşte bu yayılma Hıristiyanlığın devlet tarafından serbest bırakılması yani üçüncü safhasını beraberinde getirmiştir. İlk ciddi adım, Konstantinos zamanında atılarak uzun süreden beri devam eden gerginliklere de son verilmiştir²⁴. Hıristiyanlığın Konstantinos ile başlayan özgürlüğü, Theodosius'un resmi din olarak ilanı ile istenilen noktaya ulaşmıştır.

Theodosius I ile Hıristiyanlık resmi din haline gelmişse de, kendi içindeki teolojik meseleleri ile daha önce var olan putperestlikle ilgili tüm sorunlarını ortadan kaldıramamıştır. Böylece yeni süreçte de bu meselelerle mücadele vermiştir. Theodosius I, Hıristiyanlığı daha sağlam bir zemine oturtmak ve putperest değerleri ortadan kaldırmak için çok ciddi adımlar atmıştır. Mücadelesini, putperestliğe ait değerleri ve bu değerleri besleyen fikri zemini ortadan kaldırarak sürdürmüştür²⁵. Theodosius'un imparatorluğu güçlendirme adına yaptığı yenilikler geçici ve kısmi iyileştirmeler sağlarken, beraberinde yeni sorunları getirmiş, imparatorluğun temel sorunlarını da ortadan kaldıramamıştır.

Theodosius'un Germen siyaseti devlet giderlerini büyük ölçüde arttırmış ve devletin mali yükünü ağırlaştırmıştır. Bunun sonucunda halkın sefaleti gittikçe artmış, Theodosios'un bütün seleflerinin önlemeye çalıştığı, ancak Theodosius'un önleyemediği devlet arazilerinde Patrocinium²⁶ oluşumu yaygınlaşmıştır. Bu dönemde köylüler ağır borçlar altına girerek,

²³ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Çelik, *Siyasi Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din-Devlet İlişkileri I (Kuruluşundan X. Yüzyıla Kadar)*, İzmir, 1999; Peter Brown, *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, İstanbul, 2001.

²⁴ Ostrogorsky, s.43; Reginald H.Barrow, *Romalılar*, çev. Ender Gürol, İstanbul, 2002, s.196; Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, C.2, İstanbul, 1986, s.153

²⁵ Theodosius özellikle putperestliği besleyen bilim ve kültür merkezlerini hedef almıştır. Bunlardan en önemlileri arasında İskenderiye şehrinde bulunan iki önemli kültür ve bilim merkezi olan Serapeion ve İskenderiye kütüphaneleri idi. Daha fazla bilgi için bkz. Sezgin Güçlüay, *Hz. Ömer ve İskenderiye Kütüphanesi'nin Yakılması Meselesi*, Elazığ, 1993, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; Elmer D. Johson, *History Of Libraries in the WesternWorld*, New York and London, 1965, s.54-56; E.A.Parsons, *The Alexandrion Library*, London, 1952, s.91-97 vd.; Leslie W. Dunalp, *Readingsın Library History*, New York-London, 1972, s.24 vd.

²⁶ Korumacılık, patronluk manasına gelmektedir.

imparatorluk memurlarının keyfi tutumlarına ve baskılarına maruz kalmış, bütün bu maddi ve manevi baskılardan kurtulmak için kendilerini büyük toprak sahiplerine teslim etmişlerdir. Böylece kendisini himaye eden efendisinin köleliğini de kabul etmişlerdir. Dolayısıyla IV. yüzyıldan V. yüzyıla geçiş sırasında, zorunlu da olsa, köylülerin (kolon) toprağa bağlanma oluşumları tamamlanmıştır²⁷.

4. V-VI. Yüzyıllarda Bizans'ın Genel Siyasi Yapısı İçinde Toprak Sistemi

Theodosios I imparatorluğu boyunca devleti güçlendirme adına siyasi, ekonomik ve dini alanlarda yapmış olduğu reformlarla geçici bir iyileşme sağlamışsa da imparatorluğun temel sorunlarını çözememiş, bunun yanı sıra yeni bir takım sorunların da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İmparatorluğun en önemli siyasi sorunu Barbar Kavimlerinin baskıları idi. Bizans askeri gücünün bunlar karşısında yeterince başarılı olamaması önemli siyasi ve ekonomik sorunların ortaya çıkmasına sebep oluyordu.

İmparator Theodosios I, ölümünden hemen önce İmparatorluğu iki oğlu arasında paylaştırmış, Batı'nın yönetimini Honorius'a, Doğu'nunkini ise, Arcadius'a vermişti. Bu bölünmede birlik anlayışı resmen korunarak, fermanlar iki imparator adına çıkartılmışsa da, 395 tarihi Roma İmparatorluğu'nun kesin bölünme tarihi olmuştur²⁸.

İmparator Arcadius'un ölümünden (408) sonra tahta geçen Theodosianus II, kırk iki yıl gibi çok uzun bir süre tahtta kalmasına rağmen, o da büyük sorunları çözemediği gibi, toprak rejimine "Büyük Toprak Mülkiyeti" sistemini yerleştirmiştir. Daha sonra başa geçen imparatorlar da hemen hemen aynı sorunlarla dđdişirken, sorunların çözümü zaman zaman farklı seyir göstermiştir. Büyük Toprak Mülkiyeti ise bu sırada gelişimini devam ettirmiştir.

Bizans, İmparator Justinianos I (527-565) ile yeni bir döneme girmiştir. Justinianus I daha amcası Justinos I (518-527) döneminde her açıdan iyi yetişmiş ve devlet siyasetine hâkim bir isim olmuştur. Bizans başkentindeki gelişmeler göz önüne alınarak Justinianos I çağının en aydın ve bilge kişisi olarak kabul edilmiştir²⁹. Justinianos I'in faaliyetleri, siyasetten kültüre uzanan çok yönlü çalışmalar idi. Bu çok yönlü faaliyetlerinde onunla birlikte çaba harcayan ve başarılı işler ortaya koyan güçlü isimler de vardı³⁰. Bunlar

²⁷ Ostrogorsky, s.49.

²⁸ Levtchenko, s.31

²⁹ Ostrogorsky, s.65; J.B. Bury, s.24-25.

³⁰ Levtchenko, s.58.

arasında; önemli savaşların başarılı ismi Belisarios ve onun yanında Narses, hukuki icraatlarda Tribonianos, idari işlerde ise Praefectus Praetorio İoannes sayılabilir³¹.

Justinianos tahta çıkışından kısa bir süre sonra eski imparatorluk karamamelerini inceleyerek mevzuatı derlemeye girişmiştir³². 528 yılında Codex Theodosianus'un hükümlerini³³ hukuki geçerliliğini yitirmiş olan ve eski imparatorluk emirnamelerini eledikten sonra tek bir kitap haline getirilerek 529'da *Codex Justinianus* adı altında yayınlattır. Noterler ve yazıcılar tarafından kopyaları çoğaltılarak, Avrupa, Asya ve sonra da Afrika'daki majistralara gönderilmiştir. İmparatorun bu yasaları, resmi bayram günlerinde kilise kapılarına asılarak halka duyurulmuştur. 534'ten sonra çıkarılan imparator emirnameleri ise *Novella*'lar adıyla bir derlemede toplanmıştır³⁴. Bu çalışmalar, Justinianus'un imparatorluğun güçlendirilmesi, eksikliklerin giderilmesi adına attığı ciddi adımları göstermektedir.

Bizans tahtına oturan son Roma imparatoru olan Justinianos I, önemli siyasi başarılar imza atmıştır. Zira Roma topraklarının önemli bir kısmı olan İtalya, Kuzey Afrika'nın önemli bir kısmı, İspanya'nın bir parçası, bütün Akdeniz adaları ile birlikte Germenlerin elinden kopararak İstanbul'daki Roma imparatoruna bağlanmıştı. Akdeniz yeniden iç deniz olmuştur³⁵.

Justinianus devlet idare şeklinde de yeni düzenlemeler yapmış; Diocletianus ve Constantinus sistemindeki eyaletlerdeki askeri ve sivil iradelerin birbirinden ayrı oluşu anlayışını büyük oranda ortadan kaldırarak, bu iki yetkinin birleştirilmesi şeklinde yönetim örgütünü daha sade hale getirmeye çalışmıştır. Belirli sayıda eyaletleri birleştirmiştir. Bu uygulamada bazı bölgelerde askeri, bazılarında ise sivil iradenin yetkisi üstün tutulmuştur. Ayrıca sivil ve askeri otorite arasında oluşacak çekişmeleri önlemeye yönelik bazı düzenlemeler de yapılmıştır³⁶.

Justinianus'un Kodeks'inde yer alan önemli düzenlemelerden biri de kölelerin statüsünün yeniden belirlenmesi idi. Bu düzenlemede kölelerin

³¹ Ostrogorsky, s.64

³² Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküşü Tarihi Bizans, II*, çev. Asım Baltacıgil, İstanbul, 1995, s.309.

³³ Constantinus'tan Theodosius'a kadar Hristiyan imparatorların çıkardıkları karamameler 438 yılında derlenmesiyle Codex Theodosianus oluşturulmuştur (Levtchenko, s. 37).

³⁴ Levtchenko, s.65; Gibbon, s.311.

³⁵ Ostrogorsky, s.66

³⁶ Levtchenko, s.67; Ostrogorsky, s.68; J.B.Bury, s.339.

statüsü biraz daha yumuşatılmış, azat işlemi kolaylaştırılmak suretiyle teşvik edilmiştir. Ancak bu düzenleme beraberinde kolonların yükünü arttırmıştır. Zira iktisadi hayat içinde köle işçiliğinin önemi ikinci dereceye düşerken, asıl taşıyıcı güç kolonlar olmuştur. Kolonlar zorunlu şekilde toprağa bağlı tutulurken üzerlerindeki siyasi ve ekonomik baskılar da artırılmıştır. Kırsal bölgenin ziraat ile meşgul ahalisinin büyük çoğunluğu adeta yarı köle haline getirilmiştir.³⁷

Justinianus'un yapmış olduğu reformlar ve kazanmış olduğu başarılarla rağmen, pek çok siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar da varlığını devam ettirmiştir. Zira batıda önemli askeri başarılar kazanılırken, bu sırada Tuna sınırı açık bırakılmış, İran'a karşı savunma gücü kötüleşmiş, Ön Asya'da Bizans gücü İran karşısında ikinci dereceye düşmüştür. Ayrıca Balkanlar'da Büyük Germen göçü sona ermiş olmasına rağmen, belki de daha büyük riskler getirecek olan Slav göçleri başlamıştır. Kısacası Justinianus'un yapmış olduğu yenilikler ve başarılar kendinden sonrakilere örnek olurken, bu başarılar sürekli olmamıştır ve devlet ağır sorunlarıyla baş başa kalmıştır³⁸.

Justinianus'dan sonra, yorgun bir devlet olan Bizans'ın başına yeğeni Justinos II geçmiştir (565-578). Justinos II döneminin Bizans için en önemli sorunu İran idi. Bu, Justinos II öncesinde olduğu gibi sonrasında da en önemli sorunlardan biri olmuştur. Bizans ile İran arasındaki mücadele çok daha öncelere uzanmaktadır. Bu mücadelenin temel sebebi Kafkaslar, Anadolu, Suriye ve Mısır gibi önemli topraklardaki hâkimiyet mücadelesiydi. Bu topraklar her iki güç için hem siyasi hem de ekonomik açıdan oldukça önem taşımaktaydı³⁹.

Bizans özellikle Justinanos döneminde, batıdaki tehlikeye yöneldiği için İran meselesine yeterince eğilemediği gibi, batıda daha rahat hareket edebilmek için İran ile barış anlaşması yapmıştı. Ancak İran, barış sürecinde de Bizans'ın içinde bulunduğu kötü durumdan faydalanarak Ostrogotlar'la anlaşmak suretiyle Suriye ve Antakya'yı ele geçirmiş ve Kafkasya'daki hâkimiyet alanlarını genişletmiştir⁴⁰.

³⁷ Levtchenko, s.69; Ostrogorsky, s.70

³⁸ Ostrogorsky, s.65-66.

³⁹ Auguste Bailly, *Bizans Tarihi I*, çev Haluk Şaman, İstanbul, s.67; Cyril Toumanoff, *Armenia and Georgia*, The Cambridge Medieval History, vo.IV, part II, London, 1966, s.593-597.

⁴⁰ Toumanoff, s.601-602; Levtchenko, s.78.

Bizans, İmparator Justinos II dönemine geldiğinde 572 yılında İran Şahınşahi'na zamanı gelmiş olan haracı ödemeyi reddederek iki devlet arasındaki anlaşmayı bozmuştur. Böylece iki devlet için ticari, stratejik ve siyasi açıdan oldukça önemli olan Kafkasya bölgesinde uzun ve sert bir savaş başlamıştır.

Bizans için Kafkasya bölgesi ayrı bir önem taşımaktaydı. Bizans'ın en büyük ihtiyacı asker temin etmektir. Bu ihtiyacın temini için Kafkasya çok önemli bir rol oynamaktaydı. Nitekim Bizans Barbar istilaları yüzünden büyük tahribat yaşarken, aynı zamanda bu kavimlerden paralı askerler temin etmekteydi. Germenlerin batıya doğru çekilmeleri ile Bizans'ın asker ihtiyacı yeniden ortaya çıkmıştır. Bizans bu ihtiyacını karşılamak üzere gözünü Kafkasya'nın savaşçı halkına çevirmiştir⁴¹. Böylece Kafkasya'nın ticari ve siyasi öneminin yanı sıra askeri potansiyeli Bizans'ın Kafkas politikasını çizmesinde belirleyici güç olmuştur. Bu gerçek ise Bizans ile İran'ı karşı karşıya getirmiştir.

Bizans, İran'a karşı Justinos II döneminin politikasını daha sonra İmparator Tiberios II (578–582) ve Mavrikios (582–602) dönemlerinde de sürdürmüştür. Bizans'ın en önemli imparatorlarında biri olan Mavrikios döneminde, imparatorluk hem doğuda ve batıda hem de içte önemli olay ve gelişmeler yaşamıştır. Mavrikios İran'a karşı atağa geçerken, bölgedeki Türk akınlarının da katkısıyla İran gücü önemli darbeler almıştır⁴².

İmparator Mavrikios İran'ın iç işlerine müdahale ederek, İran tahtına Hüsvrev Anuşirvan'ın torunu Hüsvrev II'yi geçirmiş ve İran ile Kafkasya (Armenia)'nın önemli bir kısmını Bizans'a terk eden bir antlaşma yapmıştır (591)⁴³. Bu antlaşma ile Bizans'ın sınırları Van Gölü ve Sevan arasına kadar uzamıştır⁴⁴.

Mavrikios dönemi İran meselesindeki başarıların yanı sıra, çok ihtiyarlanmış olan Geç Roma devletinden Ortaçağ Bizans İmparatorluğu'nun yeni ve hayat dolu nizamına geçişin en önemli safhası olmuştur. Bu dönemde Bizans için cihanşümül tek devlet düşüncesinden vazgeçilmeyerek

⁴¹ Ostrogorsky, s.73.

⁴² Toumanoff, s.603.

⁴³ Levtchenko, s.105–106.

⁴⁴ Ostrogorsky, s.73; Şunu da belirtmek gerekir ki, Armenia'daki Bizans hâkimiyeti Bizans'a çok büyük kazançlar getirememiştir. Zira burada bir takım idari ve mezhepsel sorunlar Bizans'ı oldukça meşgul etmiştir. Bkz. Toumanoff, s.603–604.

çoklu hükümdarlık ve aslında bir olan İmperium Romanum'un taksimi geleneği canlı tutulmuştur⁴⁵.

İmparator Mavrikios, Justinianos I döneminde ilhak edilmiş olan arazilerin büyük bir kısmının kaybedilmesinden dolayı yaşanan sıkıntıdan kurtulmak ve devletin batıdaki çıkarlarını yeniden sağlamak için çaba harcamıştır. Neticede batıdaki arazilerin bir kısmını uzun süreliğine devlet hesabına kurtarmıştır. Mavrikios kurtarılan ve sahip olunan toprakların korunabilmesi için askeri düzenlemelerin yapılması gerektiğinin farkında olmuştur. Bunun için Ravenna ve Kartaca Eksarhlıklarını⁴⁶ kurmuştur. Kuzey Afrika arazisini ve Longobard işgalleriyle etrafı çevrilmiş Revenna bölgesini askeri valilikler halinde teşkilatlandırarak, Eksarkhoslar'a bölgelerinde asker yetkinin yanı sıra sivil idareyi de tevdi etmiştir. Bu iki eksarhlık Bizans iktidarının batıdaki öncü karakolları olmuştur. Bu düzenleme Bizans idaresinin askerleşme devrini açarken, daha sonraki themalar sistemine de örnek teşkil etmiştir⁴⁷.

Mavrikios döneminde Bizans önemli değişim ve gelişmeler yaşamış olmasına rağmen, özellikle Balkanlar uzun süreden beri İran savaşı ve batıya doğru yapılan fetih hareketinden dolayı savunmasız kalmıştı. Bu durumdan faydalanan Slavlar Balkanlar'ı akınlarıyla sıkıştırıyordu. Böylece Slavlar Balkanlar'da nüfuz kazanarak, Slav Devleti'nin doğmasını sağlamışlardır. Bizans, Slavlar karşısında aldığı yenilgiler, durmadan artan sosyal ve dini çekişmeler ve ordudaki disiplinin bozulması yüzünden çok ciddi sorunlarla karşı karşıyaydı. İşte böyle bir ortamda, 602 yılında orduya yeniden Tuna ötesinde mevzilenme emri verilmesi ile ipler tamamen kopmuş, Phokas'ın başını çektiği ordu İstanbul üzerine yürüyerek isyan çıkarmıştır. Sonunda Mavrikios düşürülerek, senatonun kararıyla imparatorluğun başına Phokas getirilmiştir⁴⁸.

Ordu ve halkın güdümündeki bu devrim, büyük toprak sahiplerinin hükümetini yıkmıştır. Ancak tacını orduya borçlu olan Phokas, tahta çıktığında senato ve büyük toprak sahipleri ile askeri ve sivil yönetimin bir kısmının aşılması güç muhalefetine dayanması gerekmektedir. Bütün bunların yanı sıra, İran ile yeniden savaşın başlaması, Phokas'ın iktidarının kolay geçmeyeceğinin işaretlerini vermiştir. Nitekim Phokas idaresinin,

⁴⁵ Mavrikios, 597'de yazmış olduğu vasiyetnamesinde büyük oğlu Theodosios'a İstanbul'dan devletin doğu arazisini, ikinci oğlu Tiberios'a ise Roma'dan İtalya'yı ve batıdaki adaları idare etme yetkisi vermiştir. (Ostrogorsky, s.74).

⁴⁶ Askeri vali tarafından yönetilen eyaletler.

⁴⁷ Ostrogorsky, s.74.

⁴⁸ Ostrogorsky, s.76-77.

siyasi ve mali baskısına, büyük toprak sahiplerinin sömürüsüne karşı halk kitlelerinin isyanları, Balkanlar'ın Slavlara teslim edilmeleri, İran karşısında alınan ağır yenilgiler, Phokas'ın başarısızlıklarını ortaya koymuştur⁴⁹.

Phokas sürdürdüğü Roma dostu politika sayesinde sadece Roma'da sevilmiştir. Phokas mevcut kilise politikasını değiştirerek, 607 yılında Papa Bonifatius III'a gönderdiği emirnamede Roma Aziz Petrun Kilisesini bütün kiliselerin başı olarak tanıdığını bildirmiştir. Böylece VI. yüzyıldan beri bir asırdan fazladır İstanbul patriklerinin kullandığı "Ökümenik Patrik" anlayışı ortadan kaldırılmıştır⁵⁰.

Phokas, bu politikasıyla Roma'da sempati kazanırken, özellikle Monofizit⁵¹ ve Yahudilere karşı sürdürdüğü kanlı takibat yüzünden bunların nefretini kazanmıştır. Ayrıca kendisini daha önceden destekleyen Yeşiller Partisi de Phokas'a düşman olmuştu. Bu dönemde Slavlar Balkanlar'ı ele geçirilirken, Ön Asya topraklarında da İranlılar ilerleyerek, Kayseri'yi ele geçirip, Kadıköy'e kadar gelmişlerdi.

Bizans'ı bu zor süreçten dış sınırlarda bulunan güçler kurtarmıştır. Mısır'ın da verdiği destekle Kartaca Eksarkhosu Herakleios ayaklanarak, 3 Ekim 610 tarihinde donanmasıyla İstanbul önlerine gelmiştir. 5 Ekim 610 tarihinde de Patriğin elinden imparatorluk tacını giyerek Bizans'ın başına geçmiştir⁵².

5. Herakleios Dönemi Bizans'ın Genel Yapısı İçinde Thema Sisteminin Ortaya Çıkışı

Bizans İmparatorluğu'nun en büyük yöneticilerinden biri olan Herakleios tahta geçtiğinde, imparatorluk siyasi ve iktisadi açıdan harap olmuş, idari mekanizma ise âdeta durmuştu. Herakleios'un başa geçişinden, Justinianos II'un düşüşüne kadar uzanan devre Bizans'ın tüm hayatı boyunca atlatmak zorunda kaldığı en ağır mücadele ve geçirdiği en büyük iç değişim dönemi olmuştur. Herakleios saltanatını ilk yıllarında mutlak hükümdardan çok senato başkanı gibi davranırken, Phokas döneminde güç kaybetmiş olan

⁴⁹ Levtchenko, s.108.

⁵⁰ Ostrogorsky, s.77.

⁵¹ Monofizit, Antakyalı papaz Nestorius tarafından ortaya atılan "Hz. İsa'nın insan-Allah değil, Allah taşıyıcısı" olduğu görüşüne karşı ortaya atılan, "Hz. İsa'da yalnız bir ilahi tabiatın olduğunu" kabul edenlere verilen isimdir. Monofizitizm, 449'da Efes Konsil'inde kabul edilerek Ortodoks doktrin olmuştur. (Ahmet Hikmet Eroğlu, "Hıristiyanlığın Bölünme Sürecine Genel Bir Bakış" *A.Ü.İlahiyat F.akültesi Dergisi*, C.XLI, Ankara, 2000, s. 312; Vasiliev, s.122; Bailly, s.40.

⁵² Ostrogorsky, s.79; Levtchenko, s.110; *The Chronicle of Theophanes*, University of Pennsylvania Press Philadelphia, 1982, s.8-9.

topraklı aristokrasi yeniden güç kazanmıştı. Ayrıca Asya ve Balkanlar'daki topraklar, İran, Avarlar ve Slavların eline geçmişti. Bu kötü siyasi tablonun yanına köhneleşmiş yönetim ve tükenmiş hazine de eklendiğinde Bizans'ın içinde bulunduğu çıkmaz net bir şekilde görülmektedir. Bizans'ın içinde bulunduğu çaresizlik Herakleios'u başkenti Kartaca'ya taşımaya dahi düşündürmüştür. Ancak bu umutsuz durumdan kurtuluş sadece ciddi anlamda yapılacak yenilenme ve canlanma ile mümkündür⁵³.

Bizans'ın kurtuluş adına atacağı adımlarda, yönetici gücün hükümetin etrafında birleşmesi, devleti bu olumsuz durumdan kurtaracak en önemli gelişmelerden biriydi. Nitekim kilise olağanüstü hazinesinden vazgeçerek bunu geçici olarak devletin emrine vermek zorunda kalmıştır. Bu kaynakla ordu yeniden düzenlenerek, Gürcüler, Ermeniler, Lazlar, Abhazlar ve Hazarlar'la ittifaklar yapılmıştır. Bizans için askeri ve ekonomik açıdan son derece önemli olan⁵⁴ ve büyük ölçüde İran'ın kontrolünde olan Kafkasya'ya doğru yönelmiştir. Kafkasya, Herakleios ordusunun hem çatısını hem de kadrosunu oluşturmuştur⁵⁵.

Bizans, Balkanlar'da Slav-Avar istilaları, Ön Asya'da İran baskısı yüzünden oldukça zor bir dönem yaşıyordu⁵⁶. Bu zor sürecin üstesinden ancak ciddi anlamda idari ve orduda yapılacak düzenlemelerle gelinebilirdi. Bizans aslına idari ve askeri düzenlemelere Justinianos I devrinde başlamış, bazı vilayetlerde askeri ve sivil memuriyetlerin aynı elde birleştirilmesi şeklinde yeni bir düzenleme yapmıştır. Justinianos'dan sonra ise hudutların müdafaasını daha iyi sağlayabilmek için bu usul yaygınlaştırılmıştır. VI. yüzyılın sonunda Mavrikos, Berberilere karşı Afrika Eksarhlığını, Lombardlara karşı ise Raven Eksarhlığını kurmuştur. Böylece Herakleios'dan önce başlayan⁵⁷, ancak daha ziyade Herakleios sülalesi döneminde

⁵³ Levtchenko, s.110; Ostrogorsky, s.86

⁵⁴ Cyril Toumanoff, *Caucasia and Byzantium*, Traditio, 27, 1971, s.131-135.

⁵⁵ Levtchenko, s.111.

⁵⁶ Theophanes, s.10.

⁵⁷ Bizans İmparatorluğu'nda Ortaçağ eyalet idaresine damgasını vuracak olan bu sistemin ortaya çıkışıyla ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu konuda bilgi veren Arap coğrafyacılarından biri IX. yüzyılda yaşamış olan İbn Hurdutbe, diğeri ise X. yüzyılda yaşamış olan Kudama'dır. Thema sisteminin başlangıcının tetkiki için tarihçiler kronikçilerin birbirini tutmayan bilgilerinde bilhassa Justinianos II'un Papaya altıncı genel konsil onayı için göndermiş olduğu 687 tarihli Latince mesaja müracaat etmişlerdir. Bu tezkere daha henüz "Thema" olarak adlandırılmayan, Latince "Exercitus" (ordu) adını taşıyan askeri alanların bir listesini ihtiva etmektedir. Bu devrin kayıtlarında Latince "Exercitus" veya Grekçe "stratos" bazen de "strateuma" kelimeleri askeri bir idareye malik bir mülk veya bir vilayet için kullanılmaktadır (A.A.Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. A.M.Mansel, İstanbul, 1953, s.286).

adına thema adı verilen askeri ve idari düzenleme yapılmıştır. Bu sistemde, eyalet valilerinin askeri güçleri artırılarak, mülki otoriteler üzerinde tam bir hegemonya kurmuşlardır⁵⁸.

Bizans'ın uygulamaya başladığı bu sistemle amaç, Lombardların İtalya'da, Berberilerin Afrika'da, Arap ve İranlıların doğudaki baskı ve taarruzlarına karşı daha güçlü durabilmektir. Bununla hudut vilayetlerinde büyük askeri kuvvetleri ihtiva eden geniş arazi birlikleri teşkil edilmiştir. Başlangıçta kolordu manasına gelen thema, daha sonra bu kolordu tarafından işgal olunan araziye de nitelendirmiştir. Bu isim imparatorluğun idari taksimatına teşmil edilmiştir⁵⁹. Böylece Bizans Diokletianos-Konstantinios düzenine son vererek, eksarhlıkların organize edilmesiyle oluşturulan askeri mahiyetteki idari birlikleri yani thema sistemini oluşturmuştur. Thema, uzun bir süreçten sonra gelişimini tamamlamış ve son şeklini almıştır⁶⁰.

Bizans uygulamaya başladığı bu sistemle, şimdiye kadar çok ciddi bir savunmaya ihtiyaç duymayan Anadolu ve Doğu sınırlarında yeni idari taksimatlar vücuda getirmiştir. Bu ise imparatorlukta askeri otoritelerin güç kazanmasına yol açarken, imparatorluğun da tedrici olarak askerleşmesine sebep olmuştur⁶¹.

Thema sistemi, Bizans'ın değişim yüzünü gösterirken, bu sistem kuvvetli ve yerli bir ordunun vücuda getirilmesine temel teşkil etmiştir. Bu sistem devleti, hiçbir zaman güven vermeyen ve her zaman da yeterli sayıda sağlanamayan yabancı asıllı ücretli askerlerin çok pahalıya mal olan görevlendirilmesi mecburiyetinden kurtarmıştır⁶².

Themanın oluşumunda, Bizans'ın yaşadığı siyasi ve ekonomik sıkıntılar ve bu sıkıntılardan kurtulmak için geliştirilen politika ve stratejilerin büyük rolü olmuştur. Bu politikalar içinde uzun süreden beri Bizans için en büyük tehdit unsuru olan İran gücünün ortadan kaldırılması için yapılanlar da yer almaktadır. Herakleios, İran üzerine daha güçlü gidebilmek için, imparatorluğu batıda tehdit eden Avarlara büyük meblağ ödeyerek barış anlaşması yapmış ve tamamen İran üzerine yönelmiştir. Avrupa'da bulunan askeri birlikler Anadolu'ya geçirilmiş, 5 Nisan 622'de payitahtı terk eden Herakleios Anadolu'da themalar arazisine yönelmiştir⁶³. Burada bütün yaz

⁵⁸ Vasiliev, s.285.

⁵⁹ C.Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, İstanbul, 1937, s.57.

⁶⁰ Ostrogorsky, s.90.

⁶¹ Vasiliev, s.286-287.

⁶² Ostrogorsky, s.91.

⁶³ Theophanes, s.13; Sezgin Güçlüay, "Avar-Bizans Siyasi İlişkileri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Mart 2009-267, s.21.

boyunca talim yapılmış, İran ordusuyla Armenia arazisinde meydana gelen savaşta Bizans, İran karşısında büyük bir başarı kazanmıştır⁶⁴.

Herakleios, Sasani tehlikesini tamamen ortadan kaldırmayı hedeflerken, Avarların Bizans ile yapmış oldukları anlaşmayı bozmaları ve Sasaniler ile birlikte İstanbul'u kuşatmalarından dolayı, Bizans tekrar batıya yönelmek zorunda kalmıştır⁶⁵. Ancak Avar-Sasani ittifakıyla meydana gelen İstanbul kuşatması başarısız olunca, Herakleios, Hazarların katkısıyla⁶⁶ 627 yılında yeniden Sasanilere yönelmiştir. Hazarların Kafkasya'yı işgal ederek İran'a girip Tiflis'i kuşatmalarını fırsat bilen Herakleios, Sasani ordusunu adeta imha eden bir başarı kazanmış ve 628'de şahın en sevdiği ikamet yeri Dastagerd'e girmiştir. Ninova harabelerine yakın bir mevkide yapılan savaşta, Keyhüsrev'in ordusunun mağlup oluşu Sasani yönetimini alt üst ederek, İran sarayında Hüsrev'in ölümüne ve devrimin yapılmasına yol açmıştır. Sasaniler bu yenilgiden sonra altından kalkılması imkânsız olan bir yıkıma uğratmış, Herakleios'da bu zaferle Bizans'a dönmüştür⁶⁷.

Bu yenilgiden sonra Sasani tahtına geçen Hüsrev'in oğlu Kovrad Bizans ile bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşmayla Bizans kaybetmiş olduğu Suriye, Filistin ve Mısır gibi önemli toprakları yeniden ele geçirmiştir⁶⁸. Bu gelişmeler Bizans içi oldukça önemli olup, böylece çok uzun süreden beri Bizans'ı uğraştıran, ekonomik ve siyasi kayıplara yol açan Sasani tehlikesi ortadan kaldırılmıştır. Ancak bu gelişmeler Bizans için sorunların temelden halli anlamına gelmeyip, kıs bir süre sonra yeniden kazanılan bu topraklarda karşılığında bu defada Müslümanlar çıkmıştır. Bizans, İran ve Avarları yenilgiye uğratarak geri aldığı değerleri toprakların çoğunu Müslümanlara terk etmek zorunda kalmıştır. Ancak imparatorluğun çekirdek arazisini koruyabilmiştir.

Bizans'ın bundan sonraki süreçte yoluna daha sağlıklı devam edebilmesi için yeni bir takım reformlara ihtiyacı vardı. Yapılacak reformlarla özellikle merkezin gücünü artırmak amaçlanmıştır. Bunu için devletin temel direği olan askeri gücü paralı askerlerden ziyade yerli askeri güce dayandırmaya çalışılmıştır. Bu sistemin adı thema sistemi idi. Thema sistem Bizans'ın

⁶⁴ Ostrogorsky, s.95.

⁶⁵ Bailly, s.123; *Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History*, Tex, Translation and commentary by Cyril Mango, Washington, 1990, s.59.

⁶⁶ Hazar-Bizans ilişkileri uzun bir süreci içine almaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sezgin Güçlüay, "Bizans-Sasani Savaşlarında Hazar-Bizans Münasebetleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Haziran 2006-234, s.42-46.

⁶⁷ *Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History*, s.63-67.

⁶⁸ Ostrogorsky, s.97; Levchenko, s.111; Bailly, s.130.

askeri ve idari anlamda taze kan kazanmasını sağlamıştır. Bu sistemde devlet daha güçlü ve toprağa bağlı “*Stratiotes*” lerin gücüne dayanan yeni bir ordu düzeni oluşturmuştur. Ordu düzeni olarak görülen bu sistemde, yeni topraklar ekilebilir hale gelirken, devlet bütçesinin en sağlam vergi ödeyicisi bir köylü sınıfını da meydana getirmiştir⁶⁹.

Thema sistemi kuvvetli ve yerli bir ordunun vücuda gelmesi için temel teşkil ederken, devleti hiçbir zaman güven vermeyen ve her zaman da yeterli sayıda sağlanamayan yabancı asıllı ücretli askerlerin çok pahalıya mal olan görevlendirilmesi mecburiyetinden de kurtarmıştır⁷⁰.

Thema sisteminde, *Stratiotikon Ktema* yani “Askeri Mülk” diye adlandırılan toprak parçaları köylülere verilmiş, toprak verilen bu köylüler orduda görevlendirilmişlerdir. Bizans köylüleri kendilerine tevcih edilen toprağı çocukları ile birlikte işlerdi. Ayrıca bu topraklar, babadan sonra, askerlik hizmetinin devamlılığını sağlamakla yükümlü olan çocuklarına miras olarak bırakılabilir. Bu sistemde köylü daha az vergi ödemiş olurken, küçük bir ücret dahi alabilmiştir. Ancak bunun karşılığında çağrılır çağrılmaz orduya katılmak veya kendisi gidemediği durumlarda birini göndermek zorunda idi⁷¹.

Bizans oluşturduğu bu sistemin içinde özellikle Anadolu ve Kafkas kabilelerinden temin edilen birlikler yer almaktaydı. Daha sonradan bunlara, Anadolu’ya tehcir edilen Slav kitleleri de *Stratiotes* olarak dâhil edilmişlerdir. Böylelikle ücretli asker kullanma sisteminin kaçınılmaz neticesi olan asker sayısının zaman zaman azalma ve çoğalma riski ortadan kalkmıştır. Ayrıca devleti çoğu kere büyük güçlüklerle karşı karşıya bırakan Bizans ordu sistemi şimdi daha sağlam hale gelirken, ordu ve idari sistem çerçevesinde katılan taze kuvvetlerinde katkısıyla ordu daha büyümüştür. Yine Bizans ordusunun sayısı daha artarken, devletin bütçesindeki yükte daha hafiflemiştir. Zira bu dönemde orduya harcanan giderlerin, daha önceden çok daha kötü ordulara harcanan giderlerin yarısı kadar olması da bu gerçeği ortaya koymaktadır⁷².

Thema sistemi, devlete ekonomik açıdan önemli bir rahatlama getirirken, sistemin bir parçası olan idari sistem sayesinde de devlet yönetimindeki hantallık da büyük oranda ortadan kalkmıştır. Zira bazı

⁶⁹ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Bizanstan- Tanzimata*, Kitap 1, çev. Babür Kuzucu, İstanbul, 1986, s.33; Ostrogorsky, s.135.

⁷⁰ Ostrogorsky, s.91.

⁷¹ Yerasimos, s.34.

⁷² Ostrogorsky, s.92.

eyaletlerde askeri ve sivil yönetim bir kişinin otoritesi altında birleştirilmiş, sivil otorite askeri otoriteye bağlanmıştır. Ancak eyaletlerin eski sivil örgütü de VII. yüzyılın sonuna kadar askeri örgütle beraber varlığını korumuştur⁷³. Themalar eski bölge düzenlemesinin yerini alarak, genişletilmiş eyaletlere dönüşmüştür.

Thema ordusu işe ve donanım ihtiyaçlarını stratiotes mülklerinden sağlarken, askeri de köylülerden oluşmaktaydı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, stratiotes savaşa çağrıldığı zaman askeri teçhizatla donatılmış olarak bir at ile birlikte orduya katılmakla yükümlü idi. Hizmet karşılığında küçük bir ücretin ödenmesi de sistem içinde yer almaktaydı. Anlaşılacağı üzere sistemle Bizans'ın ordu gücü artırılıp, devletin maddi ve manevi yükü daha azaltılmıştır. Bu sistemin Bizans'a sağladığı en büyük katkılardan biri de stratiotes mülklerinin oluşturulmasıyla, hür küçük arazi sahipliği müessesesinin güçlenmiş olmasıdır⁷⁴.

Bizans Devleti'ndeki thema sistemi belli bir kanunla ve belirli bir dönemde ortaya çıkmamış, her themanın oluşumu farklı tarihlerde gerçekleşmiştir. Sistemin Herakleios'un, Sasanilere karşı kazandığı başarıdan sonra Sasaniler'den alınmış olduğu yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Ayrıca Herakleios'un Ermenistan'ı yeniden teşkilatlandırırken, bu teşkilatlandırmada hiçbir sivil memuru almadığı ve thema sistemini Ermenistan'da tatbik ettiği, bu sistemin daha sonradan diğer eyaletlere teşmil edildiği belirtilmektedir⁷⁵.

Yine bu dönemde Balkanlar'ı istila etmiş olan Slavların Bitinya'nın kolonizasyonu için birçok gönüllü göndermek suretiyle Anadolu'da themaların oluşumuna katkı sağladığı yönünde de görüşler bulunmaktadır⁷⁶. Herakleios döneminde thema sisteminin özellikle Anadolu coğrafyasında uygulanabildiği, Balkanlar'daki karmaşadan dolayı burada uygulanamadığı, ancak çok sonraları themanın Balkanlar'da uygulanabildiği anlaşılmaktadır.

Anadolu'da oluşan thema sisteminde askeri birlikler, thema ismi verilen bölgelere yerleştirilmekteydi. Bunlar sadece idari birlikler değil, aynı zamanda askeri birliklerin iskân bölgeleriydi. İrsi ordu hizmetini yüklenmek karşılığında askerlere sonraki kaynaklarda asker arazisi adı verilmiş olan

---

⁷³ Levtchenko, s.119.

⁷⁴ Ostrogorsky, s.92.

⁷⁵ Vasiliev, s.287.

⁷⁶ Vasiliev, VII. asrın sonunda yani Justinian II zamanında 80.000 Slav'ın Opsikion Theması'nın yerleştirilmesinden önce Anadolu'ya kitleler halinde gelen Slavlar hakkında bilgi olmadığını belirterek bu görüşe karşı çıkmaktadır. Vasiliev, s.288.

evlatlarının tevarüs edebilecekleri arazi parçaları tevcih olunmuştur⁷⁷. Böylece thema sistemi *Limes*⁷⁸ bölgesinde eskiden beri mevcut olan toprağa yerleşik askerler “limitanei” düzenine bağlanmış oluyordu. Sınırların savunma sistemi, düşman istilasının baskısı altında çökmüş, böylece Limes bölgesinin birlikleri Anadolu’nun içine çekilmiş ve Bizans egemenliği altında kalmış olan bölgelere iskân edilmiştir⁷⁹. Limes bölgesi askerleri yanında Bizans ordusunun seçme birlikleri de Anadolu’ya yerleştirilmiştir.

Sistemin işleyişinde, themanın başında genellikle Patrikios unvanı taşıyan memurlardan oluşmuş bir kurmay kadrosuyla çevrili strategos⁸⁰ bulunuyordu. Themanın en üst düzeydeki sivil memurları levazım hizmetlerini yöneten kurmay başkanı niteliğindeki *khartularios* ile aynı zamanda bölge yargıcı da olan iç işlerinden sorumlu genel sekreter *protonotarios* idi. Themalar turmarkhos denilen bir başkanın yönettiği turmalar’a, bu birimler de birkaç *banda*’ya bölünüyordu⁸¹.

Herakleios döneminde, dört büyük askeri bölge yani thema vücuda getirilmiştir. Bunlar Anadolu’nun kuzey doğusunda Ermenistan hududunda Armeniakon (Armeniaçi), Anadolu’nun bütün orta kısmını işgal eden sınırları, Doğu’da Kilikya, Batıda ise Ege Denizi sahillerine kadar uzanan Anatolikon (Anatoliçi) themaları imparatorluğu Araplara karşı himaye etmek için oluşturulmuştur. Marmara civarında kurulan Opsikion teması ise, payitahtı düşmanlara karşı korumak için teşkilatlandırılmıştır. Anadolu’nun güney sahillerinde ve civar adalarda teessüs eden Karabisian Deniz teması ise, Bizans’ı Arap donanma taarruzlarına karşı koruması için kurulmuştur⁸². Themalardan anlaşılacağı üzere, Bizans themaları ilk aşamada Anadolu arazisinde şekillenmiş, çok sonraları thema nizamı Balkanlar’ın bazı bölgelerinde ve Yunanistan’da uygulanabilmiştir. Herakleios döneminde oluşturulan thema sistemi, Herakleios’un halefleri tarafından da devam ettirilmiş ve bu sistem zamanla, Bizans’ın idari ve askeri anlayışına damgasını vurmuştur.

Thema sistem ile askeri otoriteler mülki idarede günden güne artan bir nüfuza sahip olmuşlardır. Thema sistemi, Bizans idari sistemini derinden

⁷⁷ Ostrogorsky, s.90.

⁷⁸ Sınırlarda toprağa bağlı askeri güçler. Bunların başında bulunanlar ise Limitaneus adı verilen uç beyleri idi.

⁷⁹ Ostrogorsky, s.91.

⁸⁰ General, tüm ordu komutanlarına verilen unvan.

⁸¹ Levtchenko, s.120.

⁸² Vasiliev, s.288; Diehl, s.57–58.

değiştirerek, Bizans'ın devlet sistemi içindeki *Praefectura*⁸³ *Praetorio*'-ların⁸⁴ gücüne son vermiştir. Praefectura bir devlet organı olarak gücünü themalara kaptırmıştır. Thema sisteminin henüz uygulanmadığı alanlarda, düşman akınlardan dolayı muntazam bir idari düzenden bahsedilememektedir. Praefectura'nın geniş mali idaresi ise dağılarak yerini bir sıra bağımsız devlet maliye dairelerine bırakmıştır⁸⁵. Böylece Bizans'ın VII. yüzyılda thema sistemiyle askeri ve idari alanda atmış olduğu temel, Bizans'ın gelecek yüzyıllarında çok önemli rol oynamış, bu sistem ortaçağın askeri, idari ve ekonomik anlayışına damgasını vurmuştur. Bu sayede Bizans, Arap ve Bulgarlara karşı savunma mücadelesini yürütebilmiş, sonunda Anadolu'da ve Balkanlar'da kesin ve başarılı taarruzlara geçebilmiştir⁸⁶.

Herakleios'un ölümünden sonra, Bizans tahtına Konstantin III. ve Herakleones (641–642), kısa süre sonra da Konstans II (642–668) geçmiştir. Konstans II dönemi Bizans için zor yıllar olmuştur. Ancak Konstans II'nin ölümünden sonra tahta geçen Konstantinos IV dönemi (668–685) Bizans için nispeten başarılı geçmiştir. Bu dönemin en önemli olayı ise Bizans-Arap mücadelesinde Bizans'ın Araplar karşısındaki galibiyetidir⁸⁷. Zira Bizans, şimdiye kadar hemen hemen hiç mukavemet görmeden ilerleyen Araplara ilk büyük darbeyi bu dönemde vermiştir. Böylece Arap ilerleyişine ilk defa dur denilebilmiştir⁸⁸. Ancak bu başarı meselenin halline sebep olmayıp, Türk asıllı Bulgarların Balkanlar'dan girişiyile Bizans Araplarla barış yapmak zorunda kalmıştır⁸⁹. Bulgarlar karşısında da istenilen başarı alınmayıp,

⁸³ Roma imparatorluğunda en büyük yönetim birimi

⁸⁴ Praefectus yöneticisi, imparator vekili, genel vali.

⁸⁵ Ostrogorsky, s.92–93.

⁸⁶ Ostrogorsky, s.135; Diehl, s.58.

⁸⁷ Theophanes, s.52–53.

⁸⁸ Müslümanların durdurularak hızlarının kesilmesini ilk defa Konstantinos IV başarırken, daha sonra Leon III'un ve Karl Martell'in 732'deki Puvatya Savaşı'ndaki başarısı Hristiyan dünyasının Müslümanların Avrupa'nın içlerine yayılışını durduran başarılar olarak kabul edilmektedir. Bu konu Hristiyan ve İslam dünyasındaki tarihçiler arasında farklı yorumlanmaktadır. Özellikle de Puvatya Savaşı konusunda farklı yorumlar yapılmaktadır. Bu yorumlardan Hristiyan tarihçiler, Puvatya Savaşı'nın Hristiyanlık ve Hristiyan dünyası için bir dönüm noktası ve zaferi olduğu, bu zafer sayesinde Avrupa'nın Müslümanların istilalarından korunduğu ve Hristiyanlığın kurtuluşu olarak değerlendirilirken, Bazı tarihçiler de bu savaşın çok da büyük bir zafer olmadığı, Müslümanlar için küçük çapta bir savaş olduğu, hatta Avrupa içlerinin Müslümanları çok fazla da cezp etmediği şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak her iki yöndeki yorumların yanı sıra şunu da rahatça söyleye biliriz ki, tarihte yaşanan her tür başarı ve kayıp ister küçük ister büyük olsun, bunların neticeleri muhakkak tarihin akışında rol oynamıştır.

⁸⁹ Ostrogorsky, s.118; Theophanes, s.55.

Bulgarların akınlar yaptıkları alanlardaki Slavların da Bulgarlara katılmasıyla Bulgar-Slav devleti ortaya çıkmıştır. Bizans ise Bulgar devletini tanımak zorunda kalmıştır.

Konstantinos IV döneminde yaşanan bu zor siyasi olayların yanı sıra, dini konular ve yönetimde ciddi sorunlar ve çekişmeler yaşanmaktaydı. Dini meselelerde, öncesinde olduğu gibi şimdi de kesin çözümler bulunamamıştı. Ancak Konstantinos IV hükümlerlik konusunda, tek başına hüküm sürmek için, babası daha hayatta iken taç giydirilmiş olan iki kardeşi Herakleios ve Tiberios'un bütün imparatorluk haklarını Anatolikon Thema'sının muhalefetine rağmen⁹⁰ ellerinden almış, kendi düşüncesine karşı olan Anadolu Theması'nın mensuplarını da idam ettirmiştir⁹¹. Konstantinos IV'un bu davranışı, Monarşik veliahtlık sistemindeki veliahtlık haklarının en yaşlı hükümdar oğluna tahsis edilmesi ilkesine geçiş için büyük bir adım olmuştur.

Konstantinos IV'un ölümünden sonra, Bizans tahtına oğlu Justinianos II geçmiştir (685–695). Bu dönemde Muaviye'nin ölümünden beri İslam dünyasında yaşanan karışıklıktan dolayı, Bizans daha rahat, doğusu ise daha sakin idi. Bundan dolayı Bizans Balkanlar'a yönelme imkânını bulmuştur. İmparator 687-688 yıllarında Bulgarları ve Slavları itaat altına almak için, Anadolu'dan Trakya'ya süvari kuvvetleri göndermiştir. İmparator Justinianos II, itaat altına alınan Slavları Anadolu'ya naklederek, bunları Opsikion Theması'nda stratiotes olarak yerleştirmiştir⁹². Böylece Konstans II zamanında başlayan Slavların Anadolu'ya iskânı siyasetine daha büyük oranda devam edilmiştir. Bu tarihte Opsikion'a iskân edilen Slavların 30.000 kişilik bir ordu çıkaracak güçte olduğu yönündeki bilgi bunu ispatlamaktadır⁹³. Bu iskân politikası Bizans'ın ordu gücünü artırırken, aynı zamanda daha önceden akınlarla tahrip edilmiş olan bölgelerin iktisadi bakımından da kalkınmasına katkı sağlamıştır⁹⁴.

Bizans'ın yapmış olduğu tehcir ve iskân politikası, buna tabi tutulan unsurlar için çok zor şartları doğurmuşsa da, Bizans için bu tedbirler asker ihtiyacının karşılanmasına ve iktisadi kalkınmanın sağlanmasına yol açmıştır. Yine Bizans'ın iskân politikasıyla thema sistemi daha canlanmıştır.

⁹⁰ Anatolikon Theması, “ Biz teslise inanıyoruz, bundan dolayı da üç hükümdarı taç giydirmek istiyoruz” şeklinde düşüncelerini ifade ederek üç imparatorun devleti yönetmesini istemişlerdir. (Theophanes, s. 51; Ostrogorsky, s. 120).

⁹¹ Theophanes, s.51.

⁹² Theophanes, s.62; Ostrogorsky, s.122.

⁹³ Theophanes, s.64.

⁹⁴ Ostrogorsky, s.122.

Nitekim VII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren themalardan daha sık bahsedilmesi, bu sistemin Bizans'ın hayatında daha sağlam bir yere oturduğunun bir göstergesi olmuştur. Justinianus II Şubat 687 tarihli bir vesikası, İtalya ve Afrika'nın iki eksarkhos'u yanında Opsikion, Anatolikon, Armeniakon, deniz teması Karabision ve Trakya themalarının strategoslarını zikretmektedir. Anadolu themaları, Herakleios devrinde oluşturulurken, Trakya teması Bulgarlara karşı savunma amacıyla Konstantinos IV zamanında tesis edilmiştir. Justinianos II devrinde ise Orta Yunanistan'da Hellas teması oluşturulmuştur⁹⁵. Yine Justinianos II yeniden Slav Stratiotesleri iskân ettirmek suretiyle Strymon bölgesinde⁹⁶ de askeri-idari bir organizasyonun bazı unsurlarını oluşturmuştur. Ancak Balkan Yarım Adası'nın en büyük kısmı Bizans devletinin etki alanı dışında Bulgarların ve muhtelif Slav kabilelerinin elinde kalmıştır.

Bizans'ın en büyük hedefi imparatorluğun askeri kuvvetlerini çoğaltmak ve ülkeyi iktisadi bakımdan kuvvetlendirmektir. Bunun için de özellikle Slavları devlet arazilerine çekerek bunları themalarda stratiotes ve köylü olarak iskân ettirmek gayreti içinde olmuştur⁹⁷. Bizans'ın verdiği bu çaba kuvvetli bir köylü sınıfı ve yeni stratiotesler ordusunun teşkiline yani küçük arazi sahipliğinin güçlenmesine yol açmıştır. Toprağa yerleşen stratiotesler aynı zamanda küçük arazi sahipleriydi. Orduda hizmet görevi uygulamasında stratiotes'i genellikle görev yükümlülüğünü taşıyan asker mülkünün da üzerine alan en yaşlı oğlu izlemekteydi. Stratiotes'in geri kalan evlatları ise bağımsız köylü nüfusunun artmasını sağlıyordu. Köylü de aynı şekilde stratiotes sınıfına dâhil edilebiliyordu. Böylece hür köylüler ve stratiotesler bir sınıf oluştururken, bu sınıf aynı zamanda imparatorluğun taşıyıcı gücü olmuştur⁹⁸.

Stratioteslerin ve bağımsız köylülerin küçük arazi mülkiyetini devletin temel direği yapmış olan Herakleios Hanedanı siyaseti, şüphesiz ki Bizans aristokrasisinin hoşuna gitmemiştir. Justinianos II devrinde aristokrasieye karşı çok daha katı bir tutum sergilenmiş, bu tutum aristokrasieyi tamamıyla ortadan kaldırmakla tehdit etmiştir⁹⁹. Ancak bu politika tüm ahalinin sevgisini kazandığı anlamını da gelmeyip, gerek iskân siyasetinde insanların bilmedikleri başka bölgelere gönderilmeleri, gerekse devletin sıkı hazinecilik anlayışının halkın üzerinde yarattığı maddi ve manevi baskılardan dolayı

---

⁹⁵ Ostrogorsky, s.124.

⁹⁶ Karasu Irmağı (Struma).

⁹⁷ Ostrogorsky, s.125.

⁹⁸ Ostrogorsky, s.126.

⁹⁹ Ostrogorsky, s.130.

isyanın patlak vermesinin önüne geçememiştir. Bütün bunların bir sonucu olarak Justinianos II tahtan indirilerek Hellas Theması Strategosluğuna tayin edilmiş olan Leontios imparator tahtına çıkartılmıştır (695)¹⁰⁰. Bu darbeden sonra tahttaki üstünlük senatoya değil, ordu ve donanmaya geçmiştir. Kesik burunlu¹⁰¹ olarak anılan Justinianos II, Bulgarların ve Slavların yardımıyla 705’de ikinci kez iktidarı ele geçirmiş, tek düşüncesi kendisine düşmanca tavır almış olan aristokrasi çevrelerini sistemli şekilde çökertmekken, ancak 711’de donanmanın isyanıyla bir kez daha devrilmiştir¹⁰².

Justinianos II’un tahtan indirilmesinden sonra, Bizans tahtına İsaoria Hanedanı’nın ilk temsilcisi olan Anatolikon Theması’nın eski Strategos’u Leon III çıkmıştır (717-740). Bu hanedanla birlikte Bizans yeni bir sürece girerken, bu süreç içinde thema sisteminin daha güçlenerek devam edeceğinin işaretini Leon III’un tahta çıkışında açıkça görmek mümkündür.

Themalar, Bizans’ın içinde bulunduğu zor siyasi, iktisadi ve askeri durumuna karşı devletin bu sıkıntılardan kurtulmak için yaptığı arayışlar içerisinde oluşmuştur. Temanın Bizans’ta ortaya çıkışı ve ilk iki- üç yüzyılında nasıl işlemiş olduğu veya hangi toplumsal şartlarla bütünleştiği tam net bilinmemektedir. Ancak bu sistemin Bizans’ı daha ziyade askerleştirdiği, Erken Bizans Döneminin yapısını oluşturan, büyük toprakların genel bir parçalanmasına, orta ve küçük toprak sahiplerinin egemen olduğu bir yapının oluşmasına büyük katkı sağladığı bilinmektedir. Yine VIII ve IX. yüzyıllarda büyük toprak mülkiyetinin varlığı da Bizans’taki thema sisteminin anide ortaya çıkarak mevcut yapıyı tamamen ortadan kaldırmayıp, dereceli bir değişim olduğu ve Bizans sistemindeki yerini aldığını söylemek mümkündür¹⁰³.

Sonuç

Devletler siyasi, iktisadi ve askeri yapılarını içinde buldukları çağın şart ve imkânlarına göre şekillendirmektedirler. Bu gerçek tarih boyunca değişmezken, bazı devletler içinde buldukları şartları ve sahip olduklarını daha doğru ve daha verimli kullanarak devlet sistemlerini buna göre şekillendirmiş ve daha sağlam adımlarla ilerleyebilmiştir. Bazı güçler ise, bu konuda daha zayıf kalabilmiştir. Tarih boyunca devletler siyasi, askeri ve iktisadi mekanizmalarını iyi şekillendirme çabası içinde olmuş, çabalarını

¹⁰⁰ Ostrogorsky, s.131.

¹⁰¹ Justinianos II tahtan indirildikten sonra burnu kesilerek Khersonesos (Gelibolu)’a sürgüne gönderilmiştir.

¹⁰² Levtchenko, s.121.

¹⁰³ Mango, s.55.

sürdürürken de bu konuda daha başarılı olan sistemleri kendilerine örnek almaktan çekinmemişlerdir.

Devletlere çağlar boyunca güç ve yön veren kaynaklardan biri hiç şüphesiz ki toprak olmuştur. Özellikle de Sanayi Devrimi'ne kadar toplumlar, siyasi ve askeri teşekküllerini toprağa bağlı veya toprağın etrafında şekillendirmişlerdir. Böylece toprak, insan hayatında çok önemli bir yere tutarken, devlet sistemlerinin oluşturulmasında da hayati rol oynamıştır. Bu kadar önem taşıyan toprağın, en iyi şekilde kullanılması konusu da devletlerin üzerinde kafa yorduğu meselelerden biri olmuştur. Bu arayışın sonunda toprağın hem üretim hem de askeri gücün kaynağı olarak kullanıldığı idari ve askeri sistem olan thema sistemi doğmuştur. Thema, devletlerin en önemli ihtiyacı olan üretimin devamlılığı ve ordu gücünün teminini sağlayan, döneminin en iyi işleyen idari ve askeri sistemlerinden biri olmuştur. Böyle bir işlevi ve gücü olan bu sistem, Bizans Devleti'ndeki varlığını yüzyıllarca devam ettirmiştir.

Tarihteki sistemler ele alınırken genellikle bu sistemlerin nasıl oluştuğu ve nerden alındığı sorusu hep sorulur. Elbette bu sorular sorulurken tarihin akışı içerisinde medeniyetlerin ve sistemlerin nasıl oluştuklarını ortaya koymak amacı yatmaktadır. Bunun yanı sıra, sistemlerin kökleri araştırılırken, bu vesileyle sahip olan devletlere ve medeniyetlere özel bir yer kazandırmak amacı da yatmaktadır. Bu sorunun cevabını ararken, siyasi ve medeni sistemler oluşurken, kendinden önceki veya kendi çağdaşı sistemlerden etkilenecek geliştiği gerçeği görülmektedir. Yani devletler kendilerini daha güçlü ayakta tutacak ve ileriye taşıyacak sistemleri geliştirirken, bu konuda kendilerine örnek alabilecekleri sistemlere karşı çok da taassup içerisinde olmamışlardır. Siyasi, kültürel ve coğrafi şartları örtüştüğü oranda farklı medeniyet alanlarından örnekler almış ya da kendi şartlarına uygun hale getirerek bu sistemleri kullanmışlardır. Pek çok devlete hizmet eden ve çağlar boyunca varlığını devam ettiren Thema Sistemi de bunlardan biri olmuştur.

Bizans'ta IV. ve V. yüzyıllarda devleti canlandırma ve sorunları giderme adına bir takım yenilikler yapılırken, asker ve askeri güç bu yenilikler içerisinde daha öne çıkarılarak devlet sistemi büyük ölçüde askerileştirilmiştir. Askerileşen Bizans Devleti'nde VI. ve VII. yüzyıllarda thema sistemi de yerini almaya başlamıştır. Bu yüzyıllarda başlayıp daha sonraki yüzyıllarda gelişerek devam eden ve kökleşen bu sistemin Bizans'a nerden geldiği veya kimlerden alındığı sorusu sorulurken bunun kaynağının doğu yani İran olduğu yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Aslında buna birkaç noktadan bakıldığında daha doğru tespitler yapılabilir. Biri özellikle

on beşinci yüzyıllara kadar medeniyetin ve gelişmenin kaynağının doğudan batıya doğru olduğu gerçeğinden hareketle, Bizans'taki thema sisteminin ortaya çıkışında İran etkisinin olduğu yönündeki düşüncenin doğru gözükmesidir. Bir diğer nokta ise özellikle İran-Bizans savaşları sırasında Bizans'ta bu sistemin uygulanmaya başlaması ve bu sistem sayesinde İran karşısında daha başarılı mücadelelerin sürdürülmesi de bu gerçeği destekler vaziyettedir. Üçüncü bir noktadan bakıldığında ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi çağlar ortak sistemleri ortaya çıkarır anlayışından hareket edildiğinde, Roma'nın yüzyıllarca büyük sıkıntılarını yaşadığı paralı ve yabancı ordu gücünden kurtulma arayışının ve idari sistemdeki hantallık ve sıkıntıların Bizans'ı bu sisteme götürdüğü fikri oluşabilir. Kısacası kaynak hangi devlet ve coğrafya olursa olsun, İran, Bizans ve Osmanlı Devleti'ni bu sisteme götüren dönemin şartları içinde devleti en iyi şekilde yaşatma ve ayakta tutma arayışı olmuştur. Hiç şüphesiz ki, bu arayış içinde devletlerin birbirinden örnek alma ve etkilenme süreçleri yaşanmıştır.

Thema sisteminin en önemli özelliği, toprağın işlenerek üretimin sürekli hale getirilmesi, yerli ve güçlü ordu sisteminin temin edilmesi, idari sistemin daha pratik ve sorunsuz yürütülmesiydi. Yine bu sistem sayesinde, sosyal ve siyasi dengeyi sağlayacak büyük toprak mülkiyetinin ortadan kaldırılması da hedeflenmiştir. Orta ve yeniçağlar boyunca bu amaçlara hizmet etmesi için oluşturulan thema sistemi bazı devletler tarafından sağlıklı işletilirken, bazı devletler ise, sahip oldukları siyasi ve toplumsal yapıları yüzünden bunu tam olarak işletememişlerdir. Mesela Bizans'ın thema sistemini uyguladığı dönemlerde dahi, feodal yapısından dolayı, büyük toprak mülkiyetini tamamen ortadan kaldıramayışı buna örnek teşkil etmektedir.

Kısacası thema sistemi belki tek başına devleti ayakta tutacak ve tüm sorunlarını giderecek gücü taşımasa da, Bizans'ın uzun yüzyıllar yaşamında çok büyük rol oynamıştır. Thema sistem, ismen farklı da olsa işleyiş şekliyle Bizans'ın yıkılışından sonra da varlığını sürdürmüştür. Bu sistemin en iyi işleticilerinden ve temsilcilerinden biri ise Osmanlılar olmuştur.